

Ortaçağ İslam Dünyasında Ticari Sahtekârlıklar *Commercial Frauds in the Middle East Islamic World*

Dr. Ahmet N. ÖZDAL
(ORCID: 0000-0002-0161-8289)
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi - Ağrı

Öz: Bu makalede ticari sahtekârlıklar, tüccara yönelik olanlar ve tüccarların yeltendikleri sahtekârlıklar olmak üzere iki ana başlık halinde ele alınmıştır. Tüccara yönelik olanlar, hırsızlık ve yankesicilik türlerini içine alan adi suçlar ile nitelikli sahtekârlıklar olarak ikiye ayrılabilirler. Nitelikli suçlar arasında evrakta usulsüzlük, iş ortağını aldatma ve hukuk sistemini yanıltmaya yönelik sahtekârlıklar zikredilebilir. Tüccarların yöneldikleri sahtekârlıklar, devlete, piyasaya yahut müşteri ve tedarikçilere yönelik olabilir. Devlete yönelik sahtekârlık denildiğinde öncelikle akla vergi kaçakçılığı gelir. Müşteriye yönelik dolandırıcılıklarda, hileli ürün satma ve terazi hileleri başı çeker. Spekülatif ve manipüle edici davranışlar, piyasaları olumsuz etkiler. Sahte veya düşük ayarlı paralar da piyasa açısından son derece zararlıdır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Suç, Ticari Suçlar, Ekonomi, Kalpazanlık

Abstract: In this article, commercial frauds are dealt with in two main titles, those intended for merchants and those for merchants' crooks. The ones intended for merchants can be divided into two types: common offenses including types of theft and pickpocketing, and qualified frauds. Qualified offenses may include forgery of documents, misconduct of business partners and misrepresentation of the legal system. The forgery of merchants may be directed towards the state, the market, or the customers and suppliers. When it comes to forgery towards government, firstly, tax evasion comes to mind. In frauds directed to customers, fraudulent product sales and scales tend to dominate. Speculative and manipulative behavior negatively affects the markets. Counterfeit or low-set money is also very bad for the market.

Keywords: Medieval, Crime, Commercial Crimes, Economy, Forgery

Giriş

İnsanın olduğu yerde işbirliği, iş bölümlenmesi olduğu kadar rekabet ve hırs da vardır. Daha fazlasını elde etme arzusu rekabeti tetikler. Ahlaki, örfi ve dini kaideler aslında bu rekabetin, diğer insanlara zarar vermeden, adil şekilde gerçekleşmesini sağlamaya yöneliktir. Ancak bu kez, yine insani özelliklerle ilgili olarak devreye hile girer. Ya da bahsedilen kuralları ortaya koyan toplum, fertlerinin her birini bu kurallara uymaya zorlar, uymayanları, ahlaksız, düzen bozucu, hilekâr, günahkâr ilan eder. Genel halk nezdinde beklenen şey, insanlar arasındaki rekabetin bu kaideler çerçevesinde olmasını sağlamaktır. Toplumun genelinin kanunları benimsediği durumda, bu kanunları görmezden gelenler, ihlal edenler meşru olmayan kazanımlar elde edebilirler. Çoğu düşünür, bazı insanların diğerlerine nazaran belirgin biçimde daha zengin olmalarını bu duruma bağlarlar.¹ Öyle ya, herkes kanunlara

¹ İbn Miskeveyh, meşru yollarla mal kazanmanın güçlüğünden bahseder. Çünkü güzel kazanç yolları azdır ve dürüst kimselere göre kazanç şekilleri sınırlıdır. Böyle olmayanlar ise nasıl ve hangi yollarla kazandıklarına pek

riayet ederek ticaret yaparsa ancak bir ölçüde –çalışkanlığına ve şansına bağlı olarak– zengin olabilirken bu kanunları hiçe sayanlar servetlerini katlayabilmektedirler.

Şöyle bir soru akla gelebilir: Ticaret kurallarını belirleyenler fıkıhçılardır, uygulayıcıları ise o an için iktidarda olan hanedanlığa ait ilgili birimler, hatta bazen bizzat sultanın kendisidir. Peki, bu suçlar kime / neye karşı işlenmiştir, dine karşı mı, yoksa devlete karşı mı? Aslında sorunun cevabı basittir. Bu suçlar insana karşı veya toplumun geneline karşı işlenmiştir. Bu nedenle cezalandırma işini aslında bizzat toplum adına yapılmaktadır. Hukukçular / fıkıhçılar, hüküm çıkarma hususunda Kur'an-ı Kerim'i ve Hadis-i Şerifleri referans alırlar. Ancak bu iki ana kaynaktan ticari hususlardaki bir davranışın suç olduğuna hüküm vermeyi sağlayacak teferruatlı bilgi bulunmaz. Bu nedenle hukukçular, selefın uygulamalarını ve örfü (hâlihazırda adet olan uygulamayı) baz alırlar. Yani aslında yine toplumun belirlemiş olduğu kuralları yazılı, somut hale getirmiş olurlar. Hükümdar yahut devlet de bu işi uygulamaya döker. Hatta bazen hükümdar bir adım daha öteye geçer ve ortaya konulmuş hukuk kurallarının fevkinde sert müdahalelerde bulunabilir. Kalpazanlık, vergi ödememe veya karaborsacılık vakalarında hükümdarların acımasız davranışlar sergilemeleri, bu bağlamda ne fıkıhçılar ne de toplum geneli tarafından tepkiyle karşılanmaz.

Tüccarlara Yönelik Sahtekârlıklar

Tüccarlara yönelik sahtekârlıkları adı hırsızlıklar / yankesicilikler ve planlanmış dolandırıcılıklar diye kabaca iki alt grupta incelemek mümkündür. el-Hemedânî 30. Makâmesinde (Rusafe Makâmesi) sohbet eden bir grup insanın ağzından bize, kendi döneminde (1000'li yılların arifesi, Irak bölgesi) bilinen, yaygın olan 70'ten fazla hırsızlık, dolandırıcılık, sahtekârlık, yankesicilik yöntemini, jargondaki isimlendirmeleriyle birlikte aktarmaktadır. Bunların arasında, bu sahtekârlıkların adı hırsızlık kategorisinde değerlendirilebilecek, yaratıcılıkta sınır tanımayan birkaç türü bulunmaktadır. Mesela *kilit getirenler*, işyeri sahibine bozuk olan yahut yedek anahtarını kendilerine saklamış oldukları bir kilit satıp sonradan mezkûr işyerini soyan hırsızlardır.² Esasında çilingir ustaları işlerini 'yeminli' olarak yürütse³ de içlerinde böyle yollara tevessül edenler de bulunabilmektedir. Adı suçlar argosundaki *çilingirler* ise işyerlerini soymak için yanlarında çok sayıda anahtarla geceleri çarşı çarşı gezen hırsızlardır.⁴ Malum olduğu üzere Ortaçağ'da kilit / çilingir ustalarının her biri ancak 2-3 farklı kilit kombinasyonu üretebilmektedirler. Bu durum hırsızların işini fazlasıyla kolaylaştırır niteliktedir; yapması gereken tek şey, soymak istediği dükkânın –veya dükkândaki para kasasının– üzerindeki kilidi hangi çilingirin ürettiğini öğrenmektir. Eğer hırsız parasına kıyarak aynı çilingir ustasından kendisine kilit siparişi verecek olursa, soymak istediği dükkânın anahtarını da elde etmiş olur.⁵ *İki asa ile soyanlar*, şehre giren ve konaklama merkezlerine doğru yol alan kervanların geçtikleri dar sokaklardaki evlerin damlarını kendilerine mekân olarak belirlerler. Kervan, mevzilendikleri evin hizasından geçerken, ucunda çengel bulunan uzun bastonlarını bir olta gibi sarkıtlar ve develerin taşıdığı elbise, kumaş balyalarını kapmaya çalışırlar.⁶ *Bağlayanlar* da ilginç bir yankesici türünü temsil ederler, soymak istedikleri adamın cebine ucu kıvrık bir tel parçası

ehemmiyet vermezler. Malı türlü hilelerle kazanıp, ona nasıl ulaştıklarını önemsemeyenler çok servetlere nail olurlar. Bu kez de insanlar onlara imrenir, onları kıskanır, İbn Miskeveyh, *Tezhibu'l-Ahlâk*, çev. A. Şener ve diğerleri, *Ahlak Eğitimi*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2013, s. 128.

² Bedü'z-Zamân el-Hemedânî, *Makâmât*, haz. Rahmi Er, *Bedü'z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, s. 112.

³ Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, Varlık Yayınları, İstanbul 1972, s. 245.

⁴ el-Hemedânî, *age*, s. 113.

⁵ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Ezkiyâ*, çev. Enver Gönenç, *Zekiler Kitabı*, Şule Yayınları, İstanbul 1999, s. 72-73.

⁶ el-Hemedânî, *age*, s. 113.

sokarlar ve sabırla adamın oturduğu yerden kalkmasını beklerler. Adam kalkarken bu tel tıpkı kanca gibi cepte takıldığı şeyleri çeker.⁷ *Rehinle aldatanlar* ise bir tüccardan mal satın alır ve onun yerine rehin olarak bir mücevher kutusu (içi boş) bırakırlar.⁸

Planlanmış / organize dolandırıcılığın bir türü, hukuk sistemini aldatmaya veya kilitlemeye yöneliktir. Bu tarz çalışanların uyguladıkları bir yöntem şu şekildedir: önce büyük tüccarların bir şekilde itimatlarını kazanırlar, sonra onlardan veresiye mal alırlar. Bu malları da iflas etmiş –ve icralık, hukuk ile başı dertte olan– başka bir işadamına iki katı fiyattan ve vadeli olarak verirler.⁹

Evrakta usulsüzlükler ve sahte belge düzenlemeye yönelik sahtekârlıklar da planlanmış dolandırıcılık türü adı altında değerlendirilebilir. Cevberî, 13. yüzyılda kaleme almış olduğu *el-Muhtâr fî Keşfi'l-Esrâr (Sırların Açığa Çıkarılmasında Tercih)* isimli eserinin kâtiplerin sırlarına ayırdığı bölümünde bu tarz dolandırıcılıkların birkaç farklı versiyonuna yer vermektedir.¹⁰ Bunlardan birisi, üstünkörü okunduğunda dikkat çekmeyen, ancak lehtarî hukuk karşısında zora sokacak kelime-ifade oyunlarının anlaşma metnine dâhil edilmeleri hususudur. Ayrıca Cevberî, okuyucusunun kâğıt üzerinde kurduğu zaman soluklaşıp silinen mürekkep, kâğıda zarar vermeden üzerindeki yazıyı tahrip etme, silme yöntemleri konusunda da uyarır. Ancak o, bunu yaparken sanki bu konularda ihtisaslaşmak isteyen geleceğin dolandırıcı adaylarına da hitap ediyormuşçasına, bahsedilen uçucu mürekkep veya yazı silici terkiplere ait formülleri de zikretmekten kaçınmaz.¹¹ O yüzden *el-Muhtâr*, bir yönüyle suçla mücadele eden ilgili devlet görevlileri ve aldatılmak istemeyen tüccarlar –ya da normal halden insanlar– için faydalı bir rehber niteliğinde olduğu gibi, profesyonel dolandırıcılar için adeta bir meslek el kitabı görünümündedir. Aslında neredeyse tüm hisbe kitapları, okumayı seven ve nitelikli suç işlemeye meyilliler için ufuk açıcı, iş belletici –yani zararlı– kitap türünde değerlendirilebilirler. Bunu göz önünde bulunduran bazı hisbe yazarları, bu bağlamda ihtiyatı elden bırakmazlar ve toplumun genel menfaati uğruna bahsi geçen ilme dair üzerlerine düşen zekâtı tam manasıyla ödemekten içtinap ederler. Şeyzerî, eserinin eczacılık konusuna tahsis ettiği 17. bölümünde bu hususa dikkatleri çekmektedir:

“... Birçok hile çeşidini anlattım. Fakat hilelerin gizli taraflarını, ilaçlarda kullanılan aslını anlatmadım. Sebebi, dinden, ahlaktan, vicdandan nasibini almamış birisinin bu hileleri öğrenmesinden ve Müslümanlara hile yapmasından korkmamdır. Genelde bilindik hilelerin üzerinde durdum. Şöhret bulmamış hileleri kendime sakladım, sustum. Bir kitap var, *Kitâbu fî Kimyâi'l-Attâr* diye. Bu hilelerin çoğu orada anlatılmıştır. Bu kitabı elinde bulunduranlara Allah acısın. Allah'a ulaşmayı arzu eden kimse, bu kitabı yaksın veya yırtıp atsın.”¹²

Evrakta sahtecilikle ilgili, sahte mühür hazırlama¹³ ve sahte sakk hazırlama alt-grupları da zikredilebilir. Hemedânî'nin *tahvil verenler* diye zikrettiği dolandırıcılar, seyahat esnasında yanında fazla miktarda nakit bulunduran bir tüccarı tespit ederler. Sonra ona, para taşımamanın risk ve zahmetlerinden bahsedip –alacakları para miktarınca– varacakları yerdeki falanca

⁷ el-Hemedânî, *age*, s. 114.

⁸ el-Hemedânî, *age*, s. 113.

⁹ el-Hemedânî, *age*, s. 114.

¹⁰ Cevberî, *el-Muhtâr fî Keşfi'l-Esrâr*, çev. Hüseyin Kaya, *Şarlatanların Sırları*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 126-128.

¹¹ Bkz. Cevberî, *age*, s. 127-128.

¹² Şeyzerî, *Nihâyetü'r-Rütbe fî Talebi'l-Hisbe*, çev. Abdullah Tunca, *İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı*, Marifet Yayınları, İstanbul 1993, s. 85-86. Oysa Cevberî, eserinde ısrarla zaten bilinen sahtekârlıkları zikretmenin yersizliğinden dem vurmakta ve sık sık “– Ben, asıl bilinmeyen sahtekârlıklardan bahsedeceğim” diyip durur, bkz. Cevberî, *age*, s. 76.

¹³ el-Hemedânî, *age*, s. 112.

cehbez veya sarrafın ofisinde diledikleri şekilde nakde çevirebilecekleri çek veya havale senedi vermeyi teklif ederler. Tabii ki bu tahviller, karşılığı olmayan değersiz kâğıt parçalarından ibarettir.¹⁴ Enteresan olan ise, birkaç yüzyıldır ortaya çıkmış, emekleme aşamasındaki bir müessesenin dahi henüz evrimini tamamlayamadan dolandırıcılar tarafından suiistimal edilmeye başlamış olmasıdır.

Bir başka planlanmış dolandırıcılık türü, organize çeteler tarafından icra edilir. Bu çeteler, itibar sahibi tüccarlara karşı kendilerine borçlu olduklarına dair yemin edip şantaj yaparlar ve yalancı şahitlerle birlikte şikâyetçi olacaklarını söylerler. Kadı huzuruna çıkmayı kendine yediremeyen bu saygın kişiler de onlara istedikleri meblağı ödemek zorunda kalırlar.¹⁵

Organize dolandırıcılık türleri içerisinde sık görülen bir başka yöntem, ticaret / iş ortağı görünümüyle tüccara yanaşmak şeklinde kendini gösterir. ed-Dımaşkî, özellikle ticari ortaklık için kendisine partner arayışında olan *mücehhiz* tipi tacirleri bu tarz dolandırıcılar hususunda ikaz eder.¹⁶ Dımaşkî, bu dolandırıcıların bazılarının işin başında her bir fiyatı ince eleyip sık dokuyarak hesaba kitaba fazlasıyla riayet eden bir görünüm verdiklerini ve bu halleri ile tüccarın gönlünü elde ettiklerini, bazılarının aşırı kibarlıkla veya riyakârlık yaparak, dini kullanarak tüccarların gönlünü kazandıklarını söylemektedir. Dediğine göre bazı dolandırıcılar ise çok iyi giyimlidirler ve ağızları iyi laf yapmaktadır, böylelikler zengin bir tüccar imajı çizerek kurbanlarına yanaşırlar. Kurbanlarını girişimci olmaya ikna ederler, onların tedbirli hareketlerini 'korkaklık' addederler ve böylece şevk ile kendi oyunlarına alet olmalarını sağlarlar. Kurbanı nezdinde güven tesis ettiklerinde, onun parasını onun adına işletmeye başlarlar. Eğer kurban tedbirsizce yüklü bir miktarı kendilerine teslim ederse zaten parayı alıp ortadan kaybolurlar. Eğer tedbirli davranıp az bir miktarı işletmesi için verirse bu kez de verilen paranın bir kısmını sanki gerçekten ticaretle iştilig ediyorlarmış gibi 'kâr payı' olarak azar azar ona geri verirler ve iyice gözüne girerler. Bu arada kurbanın ticari ismini kullanarak etrafı dolandırmaya ve kendi hesaplarına çalışmaya başlarlar. Şüphe çekmemek için de sık sık kurbanın yanına uğrarlar ve yaptıkları küçük satışları abartıp abartıp dururlar.¹⁷ Hemedânî de, *makâmât müdavimleri* diye tesmiye olunan bu gruptaki dolandırıcıların ilgili bağlantıları kurabilmek adına çok şık elbiseler giyerek ve aristokrat bir görünüme bürünerek haklarında şüphe oluşmasını önlediklerini ve böylece üst sınıf mensubu insanların, zengin tüccarların toplantılarına sızdıklarını söyler.¹⁸ Bu grupta değerlendirilebilecek bir başka dolandırıcı alt-grubu ise, kiraladıkları mekânlarda bu tarz toplantıları bizzat kendileri tertiplemektedirler. Metotları yukarıdaki örneklerde olduğu gibi alengirli değildir. Yemek ve içeceklere esrar, afyon benzeri narkotikler veya uyku getirici başka maddeler katarlar ve kurbanlarını soyup soğana çevirirler.¹⁹

Tüccarların Yöneldikleri Sahtekârlıklar

Tüccarların tevessül ettikleri dolandırıcılık ve sahtekârlıkları da, devlete ve resmi makamlara yönelik olanlar, müşterilere yönelik olanlar ve piyasaya yönelik olanlar diye üç ana grupta incelememiz mümkündür. Resmi makamlara ve bizzat devlete yönelik, bilinen en yaygın suçlar, vergi kaçırma ile ilgili olanlardır. Kaçakçılık, işportacılık ve depoda vs.

¹⁴ el-Hemedânî, *age*, s. 113.

¹⁵ el-Hemedânî, *age*, s. 113.

¹⁶ Ebu'l-Fazl Ca'fer ed-Dımaşkî, *el-İşâre ilâ Mehâsini't-Ticâre*, çev. Abdulhalık Bakır, "Ticaretin Güzelliklerine İşâret", (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler – 1* içerisinde), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2008, s. 520-524.

¹⁷ Ahmet N. Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2016, s. 563.

¹⁸ el-Hemedânî, *age*, s. 112-113.

¹⁹ el-Hemedânî, *age*, s. 112.

faturasız, makbuzsuz satışlar bu grupta değerlendirilebilir. Ortaçağ'da hükümetler kaçakçılığın ve diğer suçların önüne, şehir kapılarından geçişleri kontrol altında tutmak ve geceleri şehir kapılarını kapatmak, her türlü seyahatin izne tabi olarak ve belgeli yapılmasını şart koşturmak, çevresinde liman işletmesi bulunmayan doğal liman oluşumlarının çevrelerini gemi yanaşamaz bir duruma getirmek (kıyıya duvar örmek yahut derin yerleri taşla doldurmak, buralarda hurda gemileri batırmak suretiyle) gibi tedbirlerle geçmeye çalışmışlardır. İşportacılarla ve vergisiz gerçekleşen satışlarla mücadele işiyse muhtesiplere verilmiştir.²⁰ Ahlak ve tasavvuf kitaplarında da beytülmalin hakkı görmezden gelinerek gerçekleştirilen ticari muameleler kınanır, mürüvvet sahiplerinin böyle işlerden kaçınıp bu muamelelerde bulunanlarla alışveriş yapmamaları gerektiği vurgulanır.

Müşterilere yönelik dolandırıcılıklar hususunda hisbe kitapları çok geniş malumat vermektedirler. Genel olarak değerlendirildiğinde bu tür dolandırıcılıkların iki ana kategoride toplandıkları görülür: Sahte ürün / hileli ürün satışları ve ölçü / terazi hileleri. Çeşitli alanlarda kaleme alınmış birçok eser, çok farklı açılardan yaklaşarak, alıcıların uyanık olmalarını salık verirler. Mesela Câhız'ın *et-Tebassur*'u²¹ yahut Dimaşki'nin *el-İşâre*'si²² gibi tüccar el kitabı türünden risaleler, kaliteli mal ve ürünleri diğerlerinde ayırt etmenin inceliklerini ve püf noktalarını ele alırlar. *Risâletü Şira'i'r-Rakik*'te İbn Butlân ve *Kitâbu'l-Kiyân*'ında yine Câhız, köle satın almanın inceliklerine değinip, aldanmamaları için onları uyarırlar. Bir hukuk / fıkıh kitabı olan *Mebûsât*'ta Serahsî, hayvan ve köle-cariye satın alma özelinde, malda kusurlu sayılan ve sayılmayan şeyleri listeler.²³ Şeyzerî, es-Sakatî gibi hisbe kitabı yazarları ile Cevberî²⁴ ise sahtekârların değersiz maddeleri değerli maddelere katıştırmak suretiyle ağırlıklarını arttırmanın metotlarını veya değersiz maddelerin bir araya getirilerek değerli maddelere benzetilip bu fiyatlarla satılmalarının metotlarını, satılan ürünlerin kusurlarını gizleme tekniklerini ve her türden ölçü-tartı hilelerini irdelerler. Bu eserlerde, mesela ürün sahtekârlıkları arasında, kıymetli mücevherlerin yahut misk, amber, sandal ve öd ağacı gibi değerli malların sahtelerini üretme yöntemlerinin teferruatlı şekilde anlatılmasının hemen ardından, bu hileleri ortaya çıkarma yöntemleri de zikredilir. Aslında ilm-i havâs üzerine yazılmış olan ve her türden büyü, tılsım konusunu ele alan *Şümûsü'l-Envâr*'ın 19. Bölümünde, 3'ü imitasyon altın, 9'u ise imitasyon gümüş formülü olmak üzere birbirinden farklı 12 değerli metal imitasyonu tarifini bulunmaktadır.²⁵ Bîrûnî'nin *el-Cemâhir*'inde de metal ve değerli taş türünden desiseli ürünler ve bunları açığa çıkarmaya yönelik püf noktalarına değinilmektedir. Mesela kalay ve kurşun kullanılmak suretiyle cıva gibi zor bir metalin bile sahtesinin üretildiğinden bahsettikten sonra bunu açığa çıkarmaya yönelik üç farklı formül sunar. Formüller basittir: Sert bir keten kumaşa hızlı bir hareketle sürmek (kumaşa yapışır, sahtedir), üzerine sirke dökmek (tepkimeye girerse, sahtedir), üzerine su dökmek (rengi bozulursa, sahtedir).²⁶ Kalın midye kabuklarının kesimleriyle yahut yuvarlak deniz

²⁰ İşportacılarla ve her türden sokak satıcısıyla mücadelenin iki sebebi vardır: Çünkü vergi ödemezler ve ayrıca sahte / çakma / hileli ürün satarlar, Şeyzerî, *age*, s. 93. Seyyar satıcılar üzerindeki hükümet gözetim ve kontrolleri hakkında bkz. Tenûhî, *Neşvârü'l-Muhâdara ve Ahbârü'l-Müzâkere*, thk. Abbûd eş-Şaleci, Beyrut (Dâru's-Sadr) 1971-73, I, s. 236-237.

²¹ Câhız, *et-Tebassur bi't-Ticâre*, çev. M. Mahfuz Söylemez, "Câhız'ın et-Tebassur bi't-Ticâre Adlı Risâlesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 42, s. 305-331, Ankara 2001, s. 309-313, 329-331.

²² ed-Dimaşki, *age*, s. 484-499.

²³ Serahsî, *Mebûsât*, ed. Mustafa Cevat Akşit, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul 2008, XIII, s. 150-160.

²⁴ Cevberî, *age*, s. 76-81, 121-123, 131-133.

²⁵ Tilimsânî, *Şümûsü'l-Envâr ve Künûzü'l-Esrâr*, haz. H. Mustafa Varlı, Esma Yayınları, İstanbul 2017, s. 488-495. Bu bölümdeki tariflerin bazıları doğrudan maddelerin karıştırılması, eritilmesi vs. işlemlerini içerir. Bazılarında, başarıya ulaşılabilmesi için bu işlemlerin yapılacağı uğurlu gün ve saatler ile çeşitli dua ve tılsımlar, tarife dâhil edilir.

²⁶ Bîrûnî, *Kitâbu'l-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir*, Beyrut (Âlemü'l-Kütüb) 1984, s. 231.

kabuklarının içini özel formül tutkallarla doldurarak sahte inci yapımı tarifleri de veren Bîrûnî, bu mevzuyla alakalı bir anısını da nakletmiştir.²⁷ Anısında Bîrûnî, kendisi için satın alınmak üzere bir malzeme listesi oluşturur ve Bağdat'a uğrayacak olan arkadaşına teslim eder. Arkadaşını yanlış anlayan Bağdat'taki işletmeci ise bir zamanlar babasından kendine kalan mirası adamakıllı değerlendirmek yerine sahte inci yapıp kısa yoldan köşeyi dönebilmek uğruna çarçur ettiğini anlatıp kendince Bîrûnî'ye nasihat gönderir. Başka türden ürün sahtekârlıklarına da rastlanır. Doğu Horasan'da, sert suya sahip mağaralarda kontrollü biçimde dışını kireçlendirdikleri ahşap nesnelere kırmızıya boyayıp esasında çok pahalı olan kırmızı Akdeniz mercanı diye satan insanlar hakkında anlatılar vardır.²⁸ Verilen örneklerdeki çoğu vaka, düpedüz sahtekârlıktır. Bazı vakalarda ise suni mücevher üretimi,²⁹ imitasyon ürün yapımı gibi, aslında niteliği tüketici tarafından da anlaşılabilir ve bilinçli bir şekilde satın alınabilecek apayrı ürünlerin imali söz konusudur. Yani bu tür ürünler, eğer yanlış bilgilendirmeyle değerinin üzerinde satılmıyor iseler, ortada işlenmiş bir suç da yoktur. Tekstil vs. ürünlerinin taklitleri ise, lisans sözleşmeleri söz konusu olmadığından, know-how hırsızlığı gibi değerlendirilemezler. Bilgi asimetrisinin sağlayacağı maddi olanaklar, hukuk uzmanları veya sarraflar kadar tüccarların da işine pekâlâ yarayabilir. Aynı anda asbestin ateşten etkilenmemesi özelliğinden ve mucizelerle bezeli Hıristiyan anlatılarından haberdar olan kurnaz bir Müslüman tacir, en basitinden bir asbest mendili bir havariye ait olduğu hikâyesiyle birlikte doğrudan doğruya Frank kralına bir servet karşılığı satabilir.³⁰ Yahut ürünler, menşeleri hususunda yanlış bilgi verilmek suretiyle değerinin çok üzerinde fiyatlarla satışa sunulabilirler.³¹

Piyasaya yönelik sahtekârlıklar, ürünü daha tarlada iken satınalma ve güdümlenme, hileli yönlendirme tarzındaki benzeri uygulamalar ile kalpazanlık çatıları altında çeşitlenir. Aslında selem akdi, fıkıh kitaplarında inceden inceye işlenmiştir ve bu akde ait cevazlar, satılması caiz olan-olmayan mallar büyük bir titizlikle ele alınmıştır.³² Bugün manipülasyon-spekülasyon kapsamında değerlendirilen olguların bazıları Ortaçağ Müslüman dünyasında da yasadışı ilan edilmiş, bazıları ise sahtekârlık türü olarak görülmemekle birlikte ticari etik dışında değerlendirilmiş ya da hakkındaki tartışmalar sürüp gitmiştir.

Para ile ilgili aldatmalar, kalp (sahte) para basmak yahut gerçek para üzerinde sahtekârlıklar yapmak şeklinde iki ana grupta değerlendirilebilir. Gerçek para üzerinde yapılabilecek en bilindik hile, mesela bir çakı yardımıyla dinarların kenarlarını kazımak suretiyle altın tozu elde etmektir. Tüccarlar ve sarraflar bu hilenin üstesinden, ödeme esnasında dinarları sadece sayarak değil, aynı zamanda hassas terazide tartarak da kontrol ederek gelirler. Bu durumda ikincil sahtekârlık türü, dolgu yöntemleriyle bu dinarları ağırlaştırmak şeklinde ortaya çıkar. Dinarın her iki yüzeyine çentikler atılır ve altın parçacıkları sökülür. Oluşan boşluklar ise balmumu dökülerek doldurulur. Balmumu, hem sarı renkli hem de yarı-şeffaf olduğundan paranın bu kusurunu mükemmel biçimde kapatır. Cevberî, eritilmiş altını mersin

²⁷ Bîrûnî, *age*, s. 126.

²⁸ Kalkaşendî, *Subh'l-A'şâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrut (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye) 1987, s. 123.

²⁹ Bkz. Bîrûnî, *age*, s. 227; Cevberî, *age*, s. 132-133.

³⁰ el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, haz. Mehmet Saltan, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik'in Tercüme ve Değerlendirmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2015, s. 333.

³¹ Bizans imparatoru Leo (813-820), Mısır ve Suriyeli tüccarların kendi ülkelerinde yetişen itriyat ve baharatları 'Hint menşeli' diyerek çok pahalıya satmalarından bunalmış ve bir ara İskenderiye-İstanbul hattındaki ticareti durdurmak zorunda kalmıştı, Maurice Lombart, *İslamın Altın Çağı*, çev. Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul 2002, s. 296.

³² Bkz. Hatib eş-Şirbîni, *Muğni'l-Muhtâc*, haz. Soner Duman, Miraç Yayınları, İstanbul 2009-2012, VI, s. 537-550; Serahsi, *age*, XII, s. 227-228.

yaprağı suyu ile söndürme yönteminin kullanılmasıyla altının %5 oranında ağırlaştırılabileceğini söyler.³³ Ebu Dülef ise seyahatnamesinde, Kirmanşah'taki bir akarsuda bekletilen ve ardından yüksek ısıya tutulan dirhemlerin (gümüş para) ağırlıklarının belirgin biçimde arttığından bahseder.³⁴ Sahte para basımının zararı da umumdur, yüksek oranda değerli metal içeren gerçek parayı piyasadan kovar ve boşalan yerleri ele geçirir. Gazâlî, *Kimya-i Saâdet* adlı eserinin kazanç ve ticarete ayırdığı bölümünde³⁵ kalb para hususuna da değinir. O, ehl-i mürüvvetin –umumun menfaati adına– eline geçen paranın sahte olduğunu anlaması durumunda, eğer içerisinde hiç değerli metal yok ise piyasaya geri dönmemesi için bir kuyuya atmasını öğütler. Eğer bu kalp paranın içerisinde değerli metal bulunuyor ancak oranı azaltılmışsa, yine piyasaya kaynamaması için tatbikatını yapmalıdır. Tabii ki dolandırıcılar sahte parayı üretmede olduğu gibi piyasaya salma hususunda da şeytanca tiyatrolar geliştirirler:

“*Dimaşk'ta Cemaleddin Yusuf b. Nakkaş el-Halebî diye tanınan seçkin, nezih, alçakgönüllü olduğu her halinden belli bir adam tanıdım. Meğerse bu adan sarrafları dolandırıyormuş! Hilesi şöyleydi: Yanına bir miktar halis dinar, aynı ağırlıkta ve sayıda ayrıca sahte dinar alarak sarrafa gidiyormuş. Halis dinarları sarrafa verip onları dirheme çevirmesini istiyormuş. Sarraf, doğal olarak evvela bu dinarları inceleyerek sahte olmadıklarına kanaat getirmiş, sonra da ederi kadar dirhemi ona vermiş. O da dümeden pazarlık yapma ayağına biraz daha fazla dirhem istemiş. Sarraf tabi bunu kabul etmeyince exchange akdini bozduğunu söyleyip dirhemleri vermiş ve dinarları geri almış. Sonra yine vazgeçip, tamam verdiğin dirhem miktarını kabul ediyorum, diyerek bu defa çaktırmadan sahte dinarları sarrafa uzatmış. Dinarların ayarını önceden kontrol etmiş olan sarraf ise kalbi mutmain biçimde, kandırıldığını hiç fark etmeden dinarları almış ve kasasına koymuş. Adama dirhemleri uzatmış.*”³⁶

Altın ile ilgili bir diğer dolandırıcılık şekli, ahmak altını da denilen pirit kristalleri kullanılarak icra edilir. Hatta Horasan'dan getirilen çok ucuz bir madde olan *tabernak*, altın külçesi cesametine getirildikten sonra altın suyuna bulanınca, işin ehli olmayanları aldatabilecek bir görünüm kazanabilmektedir.³⁷

Cezalandırmalara Bakış

Ticari sahtekârlıklara yönelik cezalar da suçun niteliğine göre farklılaşır. Kaçakçılığın cezası genellikle suça konu olan mala el koyma ve çoğu kez buna ek olarak para cezasına çarptırılma şeklindedir. Bilerek sahte / hileli ürün bulundurma ve hileli ölçü aleti tespiti durumlarında, suça bağlı olarak teşhir, tahkir (dayak, falaka, eşeğe ters bindirme), para cezası, meslekten biri süreliğine veya süresiz men gibi farklı cezalar uygulanabilir. Yankesicilik, dolandırıcılık ve hırsızlığın cezası, dayak, hapis veya el kesme biçimlerinde uygulanır. Evrakta sahtecilikten yakalanan bir gencin sonu pek hazin bitmiştir.³⁸ Sahte para bastıkları tespit edilenler için öngörülen cezalar da çok fecidir.³⁹ Karaborsacılık gibi hukuken ihtilaflı hususlarda dahi Ortaçağ İslam hanedanlıkları birçok vakada inanılmaz acımasız

³³ Cevberî, *age*, s. 135.

³⁴ Ebu Dülef, *Rihle*, haz. Serdar Gündoğdu, *Ebu Dülef'in İran Seyahatnamesinin Tercümesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 45.

³⁵ İmam-ı Muhammed Gazâlî, *Kimya-i Saâdet*, çev. A. Faruk Beyan, Bedir Yayinevi, İstanbul 2011, s. 229-255.

³⁶ Cevberî, *age*, s. 136. Hemedânî de, *para kesesini değiştirenler* diye bilinen, aynı şekilde karşısındakini dolandıran sahtekâr grubundan bahseder, el-Hemedânî, *age*, s. 113.

³⁷ Böyle bir aldatma olayının yer aldığı hikâye için bkz. Cevberî, *age*, s. 68-75.

³⁸ Üsâme İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, çev. Yusuf Ziya Cömert, *İbretler Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1992, s. 35-36.

³⁹ Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 234-235.

davranmışlardır. Müslüman hükümdarlar piyasa ile ilgili kararlarda var olan şer'i hükümlerin uygulayıcıları gibi davranmak şöyle dursun, adeta ilahi güce ait kuralların yeryüzündeki yegâne uygulayıcıları gibi hareket etmiş ve bu kuralları kendileri belirlemişlerdir.⁴⁰

Kaynakça

- Bedü'z-Zamân el-Hemedânî, *Makâmât*, haz. Rahmi Er, *Bedü'z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.
- el-Bekrî, Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, haz. Mehmet Saltan, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik'in Tercüme ve Değerlendirmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep 2015.
- Bîrûnî, Ebu'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harezmi, *Kitâbü'l-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir*, Beyrut (Âlemü'l-Kütüb) 1984.
- Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Kiyân*, çev. Abdulhalık Bakır, "Çengi Cariyeler", (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler – 2* içerisinde, s. 123-149 arasında), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2008.
- Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *et-Tebassur bi't-Ticâre*, çev. M. Mahfuz Söylemez, "Câhız'ın et-Tebassur bi't-Ticâre Adlı Risâlesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 42, s. 305-331, Ankara 2001.
- Cevberî, Zeynüddîn Abdurrahim b. Ömer ed-Dımaşkî, *el-Muhtâr fî Keşfi'l-Esrâr*, çev. Hüseyin Kaya, *Şarlatanların Sırları*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2006.
- ed-Dımaşkî, Ebu'l-Fazl Ca'fer b. Ali, *el-İşâre ilâ Mehâsini't-Ticâre*, çev. Abdulhalık Bakır, "Ticaretin Güzelliklerine İşaret", (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler – 1* içerisinde, s. 473-540 arasında), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2008.
- Ebu Dülef, Mi'sar b. Mühelhil Hazrecî Yenbuî, *Rihle*, haz. Serdar Gündoğdu, *Ebu Dülef'in İran Seyahatnamesinin Tercümesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2013.
- Gazâlî, İmam-ı Muhammed, *Kimya-i Saâdet*, çev. A. Faruk Beyan, Bedir Yayınevi, İstanbul 2011.
- Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc* I-IX, haz. Soner Duman, Miraç Yayınları, İstanbul 2009-2012.
- Hizmetli, Mustafa, *Endülü's'te Hisbe Teşkilatı*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.
- İbn Bîbî, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî, *el-Evâmiru'l-Alâiye fî Umûri'l-Alâiye* I-II, haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

⁴⁰ Kaynaklarda hükümdarların da ticari davalara doğrudan baktıklarına dair malumatlar bulunmaktadır. İbn Bîbî, Sultan I. Gıyaseddîn Keyhüsrev'den Alaaddîn Keykubad'a kadar olan Türkiye Selçuklu Sultanlarının, şer'i davaları kadılara havale ettiklerini ancak muamele (alışveriş) davalarını, bazen bizzat kendilerinin nezaret ettikleri, hükümete ait divânlara sevk ettiklerini söyler, İbn Bîbî, *el-Evâmiru'l-Alâiye fî Umûri'l-Alâiye*, haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, I, s. 114.

- İbn Butlân, *Risâletü Şira'i'r-Rakîk* (Risâle Câmi'a li Fünûn Nâfi'a fi Şir'â er-Rakîk ve Taklîbi'l-Âbîd, çev. Abdulhalık Bakır, "Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması ile ilgili bir Risâle", (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler* – 1 içerisinde, s. 541-588 arasında), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2008.
- İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub, *Tezhîbu'l-Ahlâk ve Tathîru'l-A'râk*, çev. Abdulkadir Şener - Cihat Tunç - İsmet Kayaoğlu, *Ahlak Eğitimi*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2013.
- İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Ezkiyâ*, çev. Enver Gönenç, *Zekiler Kitabı*, Şule Yayınları, İstanbul 1999.
- Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Ali, *Subh'l-A'sâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ I-XIV*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrut (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye) 1987.
- Kanat, Cüneyt, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, İstanbul 2013.
- Lombart, Maurice, *İslamın Altın Çağı*, çev. Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul 2002.
- Mazaherî, Ali, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, Varlık Yayınları, İstanbul 1972.
- Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehap Tarzi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1950.
- en-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, ed. Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2017.
- Özdal, Ahmet N., *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2016.
- es-Sakatî, Ebu Abdullah Muhammed el-Malakî el-Endülüsî, *Fî Âdâbi'l-Hisbe*, thk. G. S. Colin - E. L. Provençal, Paris (Ernest Leroux Librairy) 1931.
- Serahsî, *Mebûsât I-XXX*, ed. Mustafa Cevat Akşit, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Şeyzerî, Abdurrahman b. Nasr, *Nihâyetü'r-Rütbe fi Talebi'l-Hisbe*, çev. Abdullah Tunca, *İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı*, Marifet Yayınları, İstanbul 1993.
- Tenûhî, Ebu Ali el-Kadi Muhassin b. Ali, *Neşvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Müzâkere I-VIII*, thk. Abbûd eş-Şalecî, Beyrut (Dâru's-Sadr) 1971-73.
- Tilimsânî, İbnü'l-Hac el-Abderî el-Mağrîbî, *Şümûsü'l-Envâr ve Künûzü'l-Esrâr*, haz. H. Mustafa Varlı, Esmâ Yayınları, İstanbul 2017.
- Üsâme İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, çev. Yusuf Ziya Cömert, *İbretler Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1992.